

Олександр Посацький, кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті йдеться про систему ціннісних орієнтацій сучасних старшокласників та психологічні особливості формування їхніх життєвих перспектив. Встановлено, що образ майбутнього в ранній юності відзначається низкою специфічних ознак і властивостей. Емпірично досліджено співвідношення “цінності” та “доступності” в різних життєвих сферах старшокласників.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед актуальних проблем сучасної молодіжної політики виокремлюється тематика ціннісних орієнтацій сучасних юнаків і юнок, зокрема у ракурсі розуміння й побудови ними образу власного майбутнього. Адже від оптимістичного світобачення молодих людей значною мірою залежить їхня спроможність адаптуватися до складних умов нашого часу і вибудувати виживальні стратегії й тактики для подальшого життєвого самоствердження. У психологічній науці особистісно-часова проблематика розроблялася М. Бахтінім (теорія хронотопу), Б. Ананьєвим (життєвий шлях особистості), С. Рубінштейном (людини як суб'єкт життя); К. Абульхановою-Славською (ідея життєвої стратегії особистості); В. Ковальовим (організація людиною часу життя), Т. Титаренко (кризи особистісного розвитку) та ін. Традиційно у науково-психологічній літературі уявлення особистості про власне майбутнє описується насамперед за допомогою понять “життєва перспектива” (суб'єктивний образ майбутнього), “часова перспектива” (ширше за образ майбутнього цілісне бачення людиною свого життя як у минулому, так і в майбутньому (Б.В. Зейгарник, К. Левін).

Найчастіше йдеться про майбутню часову перспективу, за допомогою якої людина стверджується у суспільстві та має оптимістичне світобачення й перспективи розвитку.

Є.І. Головаха [1] самореалізацію особистості розглядає через вибір основних життєвих цінностей, серед яких цінності праці, професійної діяльності можуть посідати різні місця – від всепоглинаючої домінанти до зовсім несуттєвого об'єкта орієнтації. Відповідно до цього і формуються життєва мета, плани та перспективи молоді. Особ-

ливу увагу автор приділяє змісту і структурі життєвої перспективи, взаємозв'язку її різноманітних компонентів, розробці критеріїв, які дозволяють оцінити рівень її розвитку. В дослідженнях широко використовуються дані психолого-біографічних і соціально-психологічних досліджень, у яких показана роль життєвої перспективи у формуванні і розвитку особистості на тому етапі, коли відбувається вибір професійного і життєвого шляху.

Траєкторія руху людини в її життєвому світі, її реальний “життєвий шлях” обумовлені багатьма об'єктивними і суб'єктивними факторами, істотне місце серед яких посідає суб'єктивна картина життєвого шляху особистості. Одним з найважливіших компонентів цієї картини є уявлення людини про характер детермінаційних відношень між минулими, теперішніми і майбутніми подіями її життя. Відображаючись у свідомості людини, ці відношення утворюють складну структуру міжподійних зв'язків, в яких та чи інша подія може виступати або причиною, або наслідком інших подій, або їх метою чи засобом.

Як відомо, ціннісні орієнтації людини є відносно стійкою вибірковою спрямованістю потреб особистості на певну групу соціальних цінностей. Ціннісна орієнтація лежить в основі мотивів діяльності людини і пов'язана з бажаннями, інтересами, емоціями та почуттями і формується під впливом соціального становлення особистості, її рольової позиції. Ціннісна орієнтація людини залежить і від індивідуальних рис особистості, зокрема від ставлення до часу власного життя – минулого, теперішнього, майбутнього.

Аксіологія, існування культурних цінностей характеризує саме людський спосіб буття, рівень виділення людини з природи. Отож ціннісний тип світорозуміння зумовлений суспільним способом

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

життя людини, існуванням суспільних потреб. Лише завдяки соціальним потребам людина в своїй життєдіяльності могла керуватися образом навмисного, потрібного, але ще наявно не існуючого співвідношення речей.

З розвитком суспільства і його структуруванням, поглибленням духовності людини, ускладнювалося і ціннісне світосприйняття, охоплюючи все нові потреби. Цінності допомагали людині будувати соціально привабливий світ можливої дійсності, підносячи її над буденністю. Ціннісні виміри давали змогу усвідомити дві площини реальності – ідеальну і реальну, співвідносячи їх, розглядаючи ідеальний світ як взірцевий щодо реального. Отже, суспільні цінності хоч й виростали із реальних соціальних потреб, поступово набували ідеалізованих рис. Цінності виступають як форми утримання і закріплення споріднених смислів. Звідси їх скеровуюча і підпорядковуюча роль у людському бутті.

Світ цінностей людини – це світ саме практичної діяльності, адже свій ціннісний світ людина вибудовує якраз у процесі предметно-практичної діяльності. Потреба формувалася як усвідомлений нестаток, а потім вона трансформувалася в інтерес. На відміну від потреби, що спрямувала людину на об'єкт її задоволення, інтерес, орієнтований на ті умови, які забезпечують можливість задоволення потреби. Інтерес формується об'єктивно як відображення місця індивіда в системі суспільних відносин, а суб'єктивно інтерес відображається у меті.

Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси, емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності.

Таким чином, можна визначити цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. Але цінністю є не тільки наше ставлення до об'єктивних речей, а й предмет, який знаходить потреба для свого задоволення, отже, це – функція предмета задовольняти наші потреби. Маючи таку складну будову, цінності в процесі діяльності виконують роль останньої підстави вибору цілей і засобів реалізації діяльності.

Кожному старшокласникові притаманна індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, які з'єднують духовну культуру суспільства і духовний світ особистості. Для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість. Вони відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій, і є важливим чинником соціальної регуляції взаємовідносин людей та поведінки індивіда. Формуються ціннісні орієнтації при освоєнні соціального досвіду і виявляються у

цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості. У структурі людської діяльності ціннісні орієнтації тісно пов'язані з пізнавальною та емоційно-вольовою її сторонами. Система ціннісних орієнтацій формує змістовну сторону спрямованості особистості та виражає внутрішню основу її ставлення до дійсності. Тому усвідомлювані й не усвідомлювані моделі тлумачення світу змінюються разом із ціннісними орієнтаціями людини.

Таким чином, відокремлення старих цінностей, виникнення нових, визнання їх мотивами, що спонукають до вчинкових дій, створюють той життєвий шлях, наявність якого і робить людину особистістю.

Юнацький вік сензитивний для утворення ціннісних орієнтацій як стійкого елемента життєвої перспективи. Основними характеристиками ціннісних орієнтацій є їх зміст та ступінь сформованості ієрархічної структури. Аналіз ціннісних орієнтацій проводиться на основі виділення термінальних цінностей. Ці термінальні цінності є основними цілями, які відображають віддалену перспективу [1].

Щодо особливостей формування ціннісних орієнтацій в юності, то з приводу цього існують різні точки зору. Так, Ж. Піаже довів експериментально як у період дорослішання змінюється в індивіда система цінностей від власних намірів та потреб. Формування системи ціннісних орієнтацій у ранній юності характеризується інтерналізацією (автономією) моральних принципів [2].

За Г. Олпортом та М. Рокичем, необхідною умовою формування ціннісних орієнтацій є вміння диференціювати ціннісні об'єкти. За ступенем сформованості цінності диференціюються на певні групи. Виділяють такі групи юнаків та дівчат:

1) несформований механізм диференціації цінностей, ієрархічна система цінностей відсутня. До цієї групи входить більшість досліджуваних;

2) механізм диференціації тільки починає формуватися, ієрархія системи цінностей слабко виражена та має нерозчленований вигляд;

3) ціннісні орієнтації цієї групи перебувають на стадії формування, але відрізняються від другої своїм змістом;

4) юнаки і дівчата здатні диференціювати цінності, відрізняти головні та другорядні, мають виразну ієрархію;

5) для цієї групи характерним є розвиток механізму диференціації цінностей, їх чітка ієрархічна система. Ця група не відрізняється за рівнем диференціації, а за змістом [3].

У дослідженнях Є.І. Головахи [1] було виділе-

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

но три типи ціннісних орієнтацій з урахуванням їх впливу на професійне самовизначення: несуперечливий, позасуперечливий та суперечливий. Несуперечливий тип ціннісних орієнтацій характеризується професійною перспективою, яка тісно пов'язана з віддаленими життєвими планами. Позасуперечливий тип – професійна перспектива майже не пов'язана з основними життєвими планами та очікуваннями. Суперечливий тип – характеризується наявністю конкуруючих цінностей, які породжують суперечності між професійними та позапрофесійними цінностями.

Незважаючи на різні підходи щодо формування ціннісних орієнтацій у ранній юності, Х. Ремшмідт виділяє загальні особливості його формування.

1. Перегляд ціннісних уявлень: все більша їх деперсоналізація. Відхід від референтних особистостей. Батьки як взірець наслідування відходять на другий план, все більшого значення набувають цінності самі собою. У зв'язку з цим відбувається “дозрівання” власного “Я”.

2. Лібералізація ціннісних уявлень. Ціннісні уявлення втрачають свою конкретику, “референтність”, набувають більш абстрактного значення та ієрархічної структури.

3. Асиміляція ціннісних уявлень, відповідні культурні традиції. Молоді люди після морального пошуку визначають цінності, які притаманні їх культурному оточенню [4].

Отже, уявлення про власне майбутнє пов'язане з цінностями. У пошуках сенсу свого існування, у найбільш загальній формі виявляється ціннісно-смілова природа особистісного самовизначення. Потреба в сенсі життя характеризує дорослі форми поведінки, і тому не може не враховуватися, коли ми маємо справу з процесом формування особистості, становлення людського Я.

Життєві цінності існують у свідомості особистості в двох “площинах”, співвідношення між якими не є сталим, раз і назавжди заданим. Це співвідношення постійно змінюється у процесі життєдіяльності залежно від життєвих обставин.

Побудова старшокласником своєї життєвої перспективи безпосередньо пов'язана з його уявленням про доступність тих чи інших цінностей в реальному майбутньому. Якщо оцінка старшокласником важливості (цінності) тієї чи іншої сфери життя не збігається з його уявленням про доступність цієї сфери для себе, то можна говорити про наявність у нього психологічної проблеми в цій області. Ці проблеми можуть бути двобічними: у випадку, якщо будь-яка життєва сфера має для старшокласника значущу цінність, але при цьому він оцінює її як недосяжну для себе, то

можна говорити про наявність внутрішнього психологічного конфлікту: “Я вважаю, що це для мене дуже важливо, життєво необхідно, значуще, але при цьому я не можу мати цього”; у випадку, якщо будь-яка життєва сфера оцінюється старшокласником як дуже доступна, але при цьому зовсім не значуща, то можна говорити про наявність внутрішнього психологічного вакууму: “Я можу досягти цього у будь-який момент, як тільки побажаю, мені нічого не варто мати це, але мені це зовсім не потрібно”.

Очевидно, що чим менший ступень розходження між доступним і бажаним для старшокласника, тим більша його внутрішня гармонія і, відповідно, ступень його соціальної адаптованості.

В емпіричному дослідженні проблеми ми використовували методику дослідження рівня співвідношення “цінності” та “доступності” в різних життєвих сферах (УСЦД) Е.Б. Фанталової [5].

Основною психометричною характеристикою методики є показник “цінність – доступність” (“Ц-Д”), який відображає ступень дезінтеграції в мотиваційно-ціннісній сфері, а отже, свідчить про ступень незадоволеності життєвою ситуацією, внутрішню конфліктність, блокаду основних потреб, або, з іншого боку, про рівень самореалізації, внутрішню ідентичність, інтегрованість, гармонію. У методиці використовуються поняття, які означають в основному, термінальні цінності, виділені М. Рокичем. Досліджуванам пропонувалося на спеціальному бланку 12 понять, які означають різні життєві цінності для їх попарного порівняння двічі: активне, діяльне життя; здоров'я; цікава робота; краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві); любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною); матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних ускладнень); наявність хороших і вірних друзів; впевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей і сумнівів); пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, а також інтелектуальний розвиток); свобода як незалежність у вчинках і діях; щасливе сімейне життя; творчість (можливість творчої діяльності).

Перший раз – за “цінністю” (перша матриця), другий раз – за “доступністю” (друга матриця). Нами були використані такі параметри даної методики:

1 – цінність або бажаність – (Ц) – оцінюється числом переваг цінностей цієї сфери над іншими. Максимальне значення Ц по кожній сфері дорівнює 11 балів (у випадку, якщо старшокласник зав-

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

жди обирає цю сферу як найбільш важливу в порівнянні з іншими), мінімальне значення ІД дорівнює 0 балів (у випадку якщо жодного разу ця сфера не обрана як найбільш важлива в порівнянні з іншими);

2 – доступність – (Д) – оцінюється числом переваг даної сфери над іншими. Максимальне значення Д по кожній сфері 11 балів, мінімальне – 0 балів;

3 – співвідношення цінності і доступності даної сфери – (Ц-Д);

4 – інтегральний показник адаптованості (ІПА) – підраховується як сума різниць Ц та Д за всіма сферами. Мінімальне значення – 0 балів, максимальне – 132 бали (у випадку якщо за всіма сферами Ц та Д максимальна).

Отже, аналіз отриманих даних проводився нами в режимі диференціації показників “бажаного” і “доступного” в життєвих сферах старшокласника за статевими віковими відмінностями.

Спочатку нами аналізувалась вся вибірка в цілому за вказаними параметрами. Розподіл середньогрупових показників вираженості рівня “бажаного” і “доступного” у життєвих сферах хлопців-старшокласників представлено на Рис. 1.

Рис. 1. Середньогруповий розподіл показників вираженості рівня бажаного і доступного в життєвих сферах хлопців-старшокласників

Як видно із зафіксованих показників методики, у хлопців-старшокласників відсутні відмінності у вираженості рівня “бажаного” і “доступного” майже у всіх життєвих сферах, за винятком сфе-

ри “здоров’я” та сфери “щасливого сімейного життя”.

Водночас розподіл середньогрупових показників рівня вираженості “бажаного” і “доступного” в життєвих сферах у дівчат-старшокласниць (див. Рис. 2) мало чим відрізняється від розподі-

Рис. 2. Середньогруповий розподіл показників вираженості рівня бажаного і доступного в життєвих сферах дівчат-старшокласниць

лу, який ми зафіксували у хлопців-старшокласників, хоча тут ще, крім розбіжностей бажаності і доступності в сферах “здоров’я” та “щасливого сімейного життя”, виділяється відмінність у сферах “краса природи і мистецтва” та “матеріально забезпечене життя”.

Зміст відмінностей рівня вираженості “бажаного” та “доступного” у життєвих сферах старшокласників як у хлопців, так і у дівчат характе-

ризується у вказаних сферах життя вищим рівнем “бажаного” ніж “доступного”. Статеві-вікові диференціації старшокласників майже не виявилася відображеною в співвідношеності бажаності і доступності життєвих сфер.

Висновки. Можна зробити висновки, що самовизначення, як центральне новоутворення раннього юнацького віку, пов’язане зі спрямованістю у майбутнє, якісно іншим сприйняттям часу, коли сьогодення постійно співвідноситься з майбутнім, оцінюється з позиції майбут-

нього. Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є афективним центром (за Л.І. Божович) психічного та особистісного розвитку в цьому віці. Визначення свого місця

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

в дорослому світі, орієнтація в ньому вимагає диференціації розумових здібностей та інтересів, розвитку інтегральних механізмів самосвідомості, вироблення світогляду, життєвої позиції.

Становлення образу майбутнього, життєвої перспективи – найскладніша сторона розвитку в старшому шкільному віці. Життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього, ядро якої складають ціннісні орієнтації, життєві цілі та плани. Вони стають ступенем суб'єктивної регуляції життєдіяльності людини, а їхня сформованість є і критерієм особистісної зрілості, і однією із необхідних умов адекватного визначення всього життєвого шляху.

1. Головаха Е.И. *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. – К.: Наукова думка, 1988. – 144 с.

2. Пиаже Ж. *Избранные психологические труды*. – М.: Педагогика, 1969. – 659 с.

3. Гинзбург М.Р. *Личностное самоопределение как психологическая проблема // Вопросы психологии*. – 1988. – № 2. – С. 51.

4. Ремшмидт Х. *Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности*. – М.: Мир, 1994. – 285 с.

5. Фанталова Е.Б. *Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов // Психологический журнал*. – 1992. – №1. – Т. 13. – С. 107 – 117.

Ігор Бай, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мистецьких дисциплін початкової освіти
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розкриті провідні тенденції ілюстрованого оформлення українських шкільних підручників Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автор аналізує ілюстрований матеріал підручників в органічному поєднанні образотворчих, лексикосемантичних та шрифтових елементів композиції. Окреслені тенденції ілюстрованого оформлення є актуальними і сьогодні.

Постановка проблеми. Проблема змісту загальної освіти, його оновлення на сучасному етапі визріла об'єктивно. Щоб його успішно реформувати, необхідно передусім виявити загальні закономірності формування змісту освіти. Для цього слід проаналізувати, під впливом яких чинників і в яких напрямках змінювався зміст освіти в процесі історичного розвитку шкільництва. Особливий інтерес для дослідників становить шкільництво Галичини, зокрема його розвиток упродовж другої половини ХІХ століття, оскільки в контексті тодішніх конституційних свобод активізувалися процеси національно-культурного відродження. Вони позитивно впливали на розвиток освіти загалом. Саме в цей період в українській педагогіці розпочався активний пошук концептуальних засад створення національної системи освіти і виховання, їх втілення у змісті, тобто в навчальних планах, програмах, шкільних підручниках.

Мета статті – на основі аналізу існуючих публікацій розкрити педагогічні засади ілюстративного оформлення шкільного підручника досліджуваного періоду задля використання їх освітнього потенціалу в сучасній школі І – ІІІ ступеня.

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж останніх років з'явилися наукові дослідження, в яких автори дають комплексну оцінку історичномустанові шкільництва, різних ланок освіти, діяльності культурно-освітніх товариств та окремих педагогів. Основні питання загального розвитку шкільництва на галицьких землях зробили об'єктом своїх досліджень Т. Завгородня, І. Курляк, З. Нагачевська, Н. Сабат, Б. Савчук, Б. Ступарик, І. Гавришак та ін. Цілоком природно, що науковці у своїх працях торкаються питань ролі та місця шкільного підручника в загальноосвітній системі Галичини.

Із педагогічної літератури відомо, що підручковою ілюстрацією називають зображення,